

Žoržeta Čolakova. Český surrealismus 30. let. Struktura básnického obrazu. Nakladatelství Karolinum, Praha, 1999, 141 s.

Според една наложила се тенденция периодите на модернизъм и авангард в славянските литератури обикновено се описват чрез напрежението между свое и чуждо. За изследването на Жоржета Чолакова обаче такава напрежение е неактуално; тя налага друга, не така улеснявяща “подредането” на литературните периоди, но за сметка на това определено продуктивна теза: “Съществуването на аналогии в междулитературната комуникация невинаги е надежден знак за контактологично въздействие; всяка литература приема само тези общи тенденции, които отговарят на нейната иманентна логика. Диахронията на литературното развитие доказва, че всяко явление в изкуството има свой собствен генетичен код, а синхронията, че множеството създадени от националните видоизменения инварианти (в случая на сюрреализма) са резултат не толкова на междулитературни връзки, колкото на функционирането на родствен културен механизъм” (с. 43). Така чешкият сюрреализъм е разгледан не като един от симптомите на синхронизиране между славянските и западноевропейските литератури през първата половина на ХХ век, а като логически присъщо културно явление.

Всъщност литературноисторическият континуитет е една от основните теми на книгата, важна за описанието не само на чешкия, но и на самия френски сюрреализъм. Изследването възприема като основна за програмата на сюрреалистите категорията *сюрреалност* “като гранична зона, която в името на свободата на човешката личност асимилира противоположностите” (с. 13). Стремещт към отъждествяване на действително и недействително прави сюрреализма част от определени тенденции в изкуството, които Ж. Чолакова проследява от барока до дадаизма. Първата глава “Свободата – ключово понятие на сюрреализма” описва генезиса на сюрреалистичното писане не просто отбелязвайки наличието на сходно мислене за света и човека в по-ранни етапи на литературното развитие, но и анализирайки трансформациите, които настъпват в него и които определят основната разлика между сюрреализма и предходниците му – прехода от интереса към подсъзнателното до пълното идентифициране между подсъзнателно и реалност. Така проследяването на потеклото на сюрреализма се определя от два основни изследователски принципа – от една страна значимостта на литературноисторическата наследственост за иначе негативно настроения към нея авангардизъм, от друга – очертаването на принципната разлика между сюрреализма и останалите художествени концепции, за които ирационалното е определящо в представата за човека. Трудът вижда раждането на сюрреалистичната поезия като сложен процес от наследявания и оразличавания; така тя получава от барока един от важните си художествени принципи – аглутинацията, но не възприема религиозното бароково мислене (“напуска емпиричния свят, но не приема и света на мистиката, а осцилира на грани-

цата между тях” (с. 20); свързана е с романтизма заради интереса към съня, но за разлика от него “смята подсъзнанието не за документиране на по-рано възникнали идеи, а за пръв път в историята за своеобразен образотворчески механизъм”; наследява от символизма халюцинациите, черния хумор, мистицизма, интелектуалността, но заради епистоларната си същност променя самото функциониране на символа, който вече съществува не в определен контекст, а като “израз на непосредствения глас на подсъзнателното” (с. 29); свързана е с дадаизма заради стремежа да конструира нов, необвързан със социалния опит език, но за разлика от него и останалия деконструктивно настроен авангард създава цялостна образна структура.

Тази първа глава на книгата донякъде създава първоначалното усещане за отдалеченост от конкретното намерение да се докаже генетичната предопределеност на чешкия сюрреализъм. Нейната необходимост (или по-точно неизбежност) за изследването става видима когато тя бъде съотнесена с втора глава – “Генезис на чешкия сюрреализъм”. Раждането на сюрреализма в Чехия повтаря генетичните ходове на френския (в, разбира се, донякъде асиметричното спрямо европейското славянско развитие) и така доказва тезата на авторката, че не привнасянето на чужди, а наличието на родствени културни модели определя сходствата в литературното развитие. Подобно на френския, и чешкият сюрреализъм намира първия от своите “подбудители” (ако използваме определението на Морис Надо от класическата му “История на сюрреализма”) в периода на романтизма. В контекста на съвпадащия с националното възраждане и съответно обвързан с общностната идентичност чешки романтизъм естествен предтеча на сюрреалистите се явява К. Х. Маха – един от малцината представители на философско-рефлексивната поезия от този период. В романтичeskото наследство на сюрреализма основно място заема сънят като “най-фреквентна от всички хипостази на сюрреалността”; функционирането му в творчеството на Маха отбелязва в чешката поезия раждането на нов тип поетически език, който по-късно става същностен за авангардизма – избягващия конвенционалните смисли език на полисемантичността. В поемата на Маха “Май” и нейната палинодийна структура Ж. Чолакова разчита ранен израз и на друга характеристика на сюрреализма – функционирането на три отделни лирически гласа, отговарящи на трите пласта на човешката психика от концепцията на Фройд – То, Аз, Свъръхаз.

По-усложнено е отношението на сюрреализма към първия период на модерното изкуство. Елитарният индивидуализъм на “изкуство за изкуството” е несъвместим с желанието на авангардизма да отъждествова изкуство и живот; сливането на реално и иреално в света на интерсубективността преодолява травматичния за символистите конфликт между човешкото съществуване и идеите. Ж. Чолакова обяснява интереса към символизма с представата на сюрреалистите за континуитета не като поредица от естети-

чески програми, а като проявление на “константни стойности, олицетворяващи вечния човешки копнеж по себепознание”.

Основно място в плана на наследствеността на чешкия сюрреализъм – и съответно в изследването – заема поетизмът. Той в най-голяма степен аргументира тезата, че “поетическият език на чешкия сюрреализъм не е внесен от чужд контекст, процесът на неговото конструиране се ръководи преди всичко от иманентния литературен развой”. Така появата на сюрреалистичната група в Чехия е видяна като следствие от предходния етап на авангарда, чиято концепция за света и поетическият език са родствени с тези на сюрреализма. Същност тезата за поетизма като антиципиращ програмата на сюрреализма е първоначално изказана от самите поетисти. Книгата на Ж. Чолакова обаче не просто цитира тази теза, тя я проблематизира като едно от доказателствата за генетичното родство между двете течения – нееднозначното отношение на поетистите към сюрреализма; първоначалното неприемане на програмата му и същевременно сходството в отношението към предходни литературни етапи препотвърждава схващането за генетичната, а не контактологична аргументираност на преминаването на бившите поетисти (Незвал, Тайге, Бибъл) към сюрреализма. Така авторката налага тезата за “плавен преход” между тези два етапа на чешкия авангард. За поетизма са съществени редица от характеристиките на сюрреализма: сливането на иреално и реално, идентифицирането на поезия и живот, разрушаването на каузалността. Същевременно обаче двете поетически системи не могат да бъдат отъждествявани – поетизмът (за разлика от сюрреализма) не се отказва напълно от рационализма, мисли съня като възможност за обогатяване на езика, но не и като тъждествен със самия език и следователно не стига до тоталното сливане на рационално и ирационално. Взаимопроникването на двете поетики предопределя някои специфики на чешкия вариант на сюрреализма, които са изведени чрез анализ на конкретни текстове от “преходния” етап в творчеството на Незвал: “Преходът от поетизъм към сюрреализъм се извършва не чрез отказ от сенсуалността, а тъкмо обратно – чрез повишаването на нейната интензивност и пренасянето ѝ във вътрешния свят. Това е преход от външната материална действителност към сенсуалността на вътрешния имагинерен свят” (с. 88).

Третата глава на книгата – “Онтология на сюрреалистичния образ”, е, от една страна, център на изследването – доколкото разглежда структурирането на поетическият език, но, от друга, е продължение на предишната глава – доколкото прочитът, възприемащ сюрреализма “като логично продължение на поетизма”, не може да описва сюрреалистичната поетика независимо от тази на предходния етап на авангардизма. Наличието на родна традиция предопределя своеобразието на чешкия сюрреализъм, а съответно и разликата в концепцията за основното понятие сюрреалност – “сюрреалността в представата на бившите поетисти – Незвал, Бибъл, Щирски – обхваща едновременно сенсуални и имагинерни качества” (с. 111). В общия

контекст на течението всеки от разглежданите автори създава своя поетика, която, запазвайки връзка с поетизма, представлява нова възможност за конструиране на художествен свят в зоната на сливане на реално и иреално: за Незвал е характерен “синтезът между чувственост и ирационална тайнственост”, за Бибъл сюрреалността не е метафизическа категория, а латентна проява на реалността, Щирски я схваща като “тотално разрушаване на иманентната предметна среда” (с. 121). Определящото значение на поетизма за езика на пражкия сюрреализъм е препотвърдено и чрез съпоставката с поезията на Хайслер, която заради необвързаността си с поетизма демонстрира различен поетически модел. Анализът на конкретни текстове разкрива механизма на конструиране на образа при чешките сюрреалисти, опиращ се върху нонсенса, породен от смислотворните възможности на метафориката, аглутинацията, принципа на кинематографизма, интерференцията между структурите на сравнението и метафората.

Изследването на Ж. Чолакова успешно полемизира с вкоренената представа за привнесеността на авангардизма в славянски контекст. То съчетава анализа на поетическия език с прочита му през формиращата го традиция. А вниманието към тази традиция коригира понякога излишното надценяване на контактологията като фактор в механизмите на литературния процес.

2000 г., Ани Бурова